

LỊCH SỬ VÀ TRIẾT LÝ BON SAI

» Tác giả: **Vinh Hồ**

Mỗi năm hoa đào nở
Lại thấy ông đồ già

Hai câu thơ của Vũ Đình Liên phác họa một cảnh chợ Tết ngày xưa. Ngày nay Ông Đồ không còn nữa, nhưng hoa vẫn còn. Ngoài hoa, còn có báo, lịch, Bonsai, Non bộ... đã tạo nên một cảnh chợ Tết tưng bừng.

Hầu như cả thế giới hiện nay đều yêu thích Bonsai. Một tác phẩm Bonsai không chỉ phơi bày vẻ đẹp của lá hoa cành như những cây kiểng thông thường, mà nó còn phô diễn cả các phần khác như thân, rễ, chậu, kể cả đá và các phụ kiện điểm xuyết vào. Vì là một tác phẩm nên nó cũng chuyên chở tâm hồn của nghệ nhân đã sáng tạo ra nó, chẳng khác gì một tác phẩm thơ, hội họa, điêu khắc...

Bước vào thế giới Bonsai người ta sẽ nghe những danh từ thông dụng như cắt tỉa, tạo dáng, trưng bày, triển lãm, đánh giá, chọn lựa phong cách, tạo ấn tượng... Bonsai có nhiều phong cách căn bản như: phong cách (Pc) thẳng đứng trang trọng, Pc thẳng đứng phóng khoáng, Pc thác đổ, Pc nửa thác đổ, Pc trí thức, Pc cây chỗi, Pc trồng trên đá, Pc rễ bò trên đá, Pc rễ bám đá, Pc đa thân, Pc huynh đệ, Pc lùm, Pc trực tuyến, Pc lượn, Pc nhóm, và Saikei tức là Pc tạo cảnh trong khay.

Chậu rất quan trọng, kích thước, hình dáng màu sắc của chậu phải cân đối hài hòa với cây. Chậu có các kiểu dáng như: kiểu cái trống, kiểu oval, kiểu hình chữ nhật, kiểu xiên Tokoname (chiều cao gấp đôi chiều rộng của vành) ...

Dụng cụ gồm: cưa cắt nhánh, kéo xén, kéo cắt lá, kéo tỉa, đòn bẩy để uốn cành hay thân, keo dán vết cắt, kim lỏm cắt cành nhỏ, kim cắt cành lớn, dây đồng để uốn cành, xẻng bứng cây, chổi, lưới bịt lỗ thoát nước, cái rây để rây đất...

Trên đây là những nét dẫn nhập khái quát để chúng ta có thể hình dung quá trình sáng tạo một tác phẩm Bonsai vô cùng chi ly gian khổ, đòi hỏi sự kiên nhẫn lâu dài và những kiến thức cần thiết thuộc về kỹ thuật chuyên môn, mà đã có nhiều sách hướng dẫn cụ thể đã xuất bản dành cho các nghệ nhân mới vào nghề thực hành, sau đây xin kính mời

quý vị tìm hiểu phần lý thuyết đại cương về lịch sử và triết lý Bonsai.

2. ĐỊNH NGHĨA BONSAI

Bon: cái khay, cái chậu.

Sai: cây, trồng cây.

Bonsai là cây được trồng trong chậu, khay, được cắt tỉa tạo dáng theo một phương pháp đặc biệt, mang đầy đủ những yếu tố thẩm mỹ và ấn tượng thiên nhiên sẵn có, hay nói một cách khác, Bonsai là một cây hay một nhóm cây trong thiên nhiên được thu nhỏ lại trong gang tấc nhưng vẫn mang nét cổ thụ, được trồng trong chậu, khay hay trên đá bằng một kỹ thuật, và nghệ thuật riêng biệt. Vì thế người ta nói Bonsai là một nghệ thuật, là một tác phẩm sống, hay là một tác phẩm điêu khắc sống.

Cái đẹp ở Bonsai là đơn giản, vừa đủ, hóa cách, mà quan trọng nhất là gợi ý, gợi ý về một điều gì đó hơn là khẳng định. Người Nhật thường so sánh Bonsai với thể thơ cổ điển "Hai-Kai" của họ chỉ có 17 âm tiết diễn tả một cách cô động súc tích và ẩn tàng một tình cảm hay một trạng thái tinh thần dồi dào mãnh liệt.

Cũng có quan niệm cho rằng Bonsai là một hình thái nghệ thuật đơn nhất vì nó là sự hòa hợp giữa nghệ thuật và nghề làm vườn. Cũng có người cho Bonsai là nghệ thuật của cái đẹp, có người thì nói Bonsai là một hình thức đặc trưng của nghề làm vườn.

Tóm lại tùy theo quan niệm, trong khi người này xem Bonsai như là một trong những lẽ sống đầy ý nghĩa thiêng liêng cao cả của tư tưởng, triết học, tôn giáo, thì người khác lại xem đó chỉ là một thú vui lúc nhàn rỗi.

3. LỊCH SỬ BONSAI

Bonsai là một đặc trưng của đất nước Phù Tang, nhưng cái nôi của nghệ thuật này lại có nguồn gốc từ Tàu.

Tranh và điêu khắc cổ cho thấy kiểng thu nhỏ đã có ở Tàu vào thời nhà Tần, TK thứ Ba sau CN. Các tranh cổ đời Tống (960 -1280) vẽ cây lùn trong chậu dùng làm trang trí nội thất. Đó là những cây lùn thực sự trong thiên nhiên đã bị gió tuyết uốn nắn được bứng về trồng trong chậu.

Văn hóa Tàu ảnh hưởng sâu đậm đến văn hóa Nhật suốt thế kỷ thứ Tám sau Công nguyên, và dường như lúc đó người Nhật xem Bonsai đích thực là một nghệ thuật, nhưng tài liệu ở giai đoạn khởi đầu này không còn nhiều. Có một tập tài liệu Bonsai thuộc TK thứ 6 sau CN và những bức tranh vẽ trên giấy cuộn vào TK 13, mô tả sự phát triển của cây trồng trong chậu, cho thấy Bonsai là một nghệ thuật. Sau đó Bonsai xuất hiện rất nhiều trong hội họa, văn chương Nhật.

Hình Bonsai xuất hiện trong bức tranh Kasugaaongen - gengi của Takakane Takasshina vẽ năm 1309 trong đền Kasuga, thời Kamakura (1192 - 1333).

Một vở tuồng Nô nổi tiếng tựa là Hachi - no - ki (cây trong chậu) đã đề cao loại kiểng này. Thời này bị ảnh hưởng Thiền sâu rộng trên nghệ thuật và đời sống hằng ngày. Các đề tài tôn giáo đã gợi cảm hứng cho việc tạo Bonsai, được trưng bày ngoài trời như là biểu tượng tôn giáo về thiên nhiên hơn là những loại hình nghệ thuật sống.

Đến thời Muromachi (1334 - 1573) sắc thái Thiền hoàn toàn Nhật về mặt nghệ thuật bắt đầu hiện ra. Tư tưởng Thiền thể hiện trong kiến trúc, tạo cảnh, cắm hoa, trà đạo v.v... Bonsai thời này khổ nhỏ hơn được trưng bày trong nhà.

Thời Tokugawa (1603 - 1867) còn gọi là thời Edo là thời hoàng kim của Bonsai được ghi lại trong nhiều sách có minh họa, kết hợp với triết lý Phật giáo là hòa bản ngã vào thiên nhiên đã dẫn đến sự phát triển những kỹ xảo trong nghệ thuật Bonsai. Những người chuyên nghiệp sưu tập Bonsai xuất hiện, đi tìm những cây lùn tự nhiên đẹp mắt trên các vùng núi non vách đá hải đảo hiểm trở. Bonsai thường được dùng làm đề tài trong hội họa, điêu khắc gỗ, thơ Haiku, trà đạo, cắm hoa... Sự trầm lắng sâu sắc tế nhị, hình dáng đường nét đẹp kín đáo là tiêu biểu của Bonsai thời này.

Thời Minh Trị (1868 - 1912) xuất hiện kỹ thuật quấn dây kim loại để uốn thân cây. Trong các thập kỷ 1870 và 1880 Tây phương bắt đầu hâm mộ. Năm 1914 cuộc triển lãm Bonsai đầu tiên tổ chức tại Tokyo. Và từ năm 1934 trở đi hằng năm đều có triển lãm các tác phẩm Bonsai do Viện Bảo Tàng Trung ương Nghệ thuật Tokyo chủ xướng.

Bonsai kinh doanh trong kỹ nghệ vườn ươm ở nhiều nơi trên nước Nhật, có hằng trăm nghìn cây Bonsai trẻ được trồng để chờ đi bán.

Trong thời gian dài Bonsai là thú tiêu khiển của người quyền quý. Ngày nay được xem như là một nghệ thuật và

cũng là một thú tiêu khiển của tất cả mọi người.

Nghệ thuật là một quá trình mang thông điệp đến một thế giới hợp nhất qua mô tả bộ mặt thật của đời sống trong những kết cấu thẩm mỹ được tạo dựng tùy thuộc vào quan niệm về cái đẹp và tính hoàn thiện. Văn minh Đông phương đặt nghệ thuật ở một vị trí khuôn phép mẫu mực hơn văn minh Tây phương. Bonsai được tượng trưng như một hình thái nghệ thuật theo phong cách cảm nhận bằng một phương tiện diễn đạt tinh thần mang tính trừu tượng nhiều hơn. Bonsai là một bộ phận trong nền văn hóa Nhật qua nhiều thế kỷ mà mỗi thời đại đều có nhận xét đánh giá khác nhau. Thông, tre, đào mơ, xuất hiện sớm nhất, kế đó là đỗ quyên, trà. Cây thích Nhật có mặt vào TK 17. Sang TK 19 có nhiều sách viết về các loài cây lai ghép có tán lá đẹp. Từ đó cây có hình dáng lá đặc biệt cũng được chú ý. Đến TK 20, Bonsai thực sự du nhập vào châu Âu, Mỹ, Úc, tuy nhiên đã có những cuốn sách viết về Bonsai ở các nước Âu châu cuối TK 19. Năm 1909, tại Anh một cuộc triển lãm Bonsai được tổ chức. Tại Mỹ, Bonsai nhanh chóng được ưa chuộng sau Thế chiến thứ hai. Một công nghệ Bonsai to lớn đang phát triển ở CA. Trong các thập niên gần đây khắp các lục địa cũng tỏ ra ưa thích Bonsai qua các hội Bonsai được thành lập ở nhiều địa phương, kể cả trung ương. Có nhiều sưu tập Bonsai ở các Vườn Bách Thảo khắp thế giới. Các nhu cầu về dụng cụ, thiết bị, sách báo hướng dẫn kỹ thuật ngày càng gia tăng. Cuốn sách "Nghệ Thuật Cây Cảnh Nhật" của Yuki Yoshimura và Giovanna M. Halford đã tái bản trên 30 lần. Cuốn "Kỹ thuật Bonsai" của Lê Công Kiệt và Nguyễn Thiện Tịch đã tái bản trên 10 lần.

Ở VN, lớp huấn luyện kỹ thuật Bonsai đã được tổ chức lần đầu tại Trường Đại học Tổng hợp tháng 3/ 1991, từ đó có nhiều sách báo viết về Bonsai và Bonsai trở thành một hiện tượng lan rộng khắp nơi. Ngay ở Ninh Hòa cũng đã có nhiều nghệ nhân Bonsai xuất hiện, họ đi đến tận các vùng thâm sơn cùng cốc, các vách núi cheo leo để sưu tầm và bứng gửi về nhà. Họ còn ra đến Phú Yên để săn nhặt và mua lại. Bonsai còn thịnh hành hơn trong các năm vừa qua nhờ sự tiếp tay của một số Việt kiều hăm mộ đã gởi tiền về đầu tư, từ đó mọc lên những vườn Bonsai đẹp mắt.

Trước năm 1975, tôi có đến hòn đảo Long Sơn thuộc tỉnh Bà Rịa, dân đảo nam nữ đều để tóc dài và bới tóc, họ thờ Đức Thánh Trần tại một ngôi nhà thờ lớn nhất đảo gọi tên là Nhà Lớn đứng uy nghi như một ngôi đình trông ra mặt biển. Sân trước rất rộng, được trưng bày gần 50 chậu kiểng lớn, những cây kiểng sù sì có tàn lá xinh đẹp như cổ thụ được thu nhỏ lại trong chậu, mà tuổi thọ theo lời dân đảo phải từ 100 năm trở lên. Rất nhiều lính Úc đã tới đây để hỏi mua với giá rất cao, hoặc đổi bất cứ thứ gì mà dân đảo muốn, nhưng dân đảo một mực từ chối viện lý do đó là những Báu Vật thờ phượng Đức Thánh Trần do tổ tiên truyền lại, với tư cách con cháu họ có nhiệm vụ phải bảo vệ và gìn giữ. Nghe câu chuyện kể tôi thật vô cùng cảm kích!

Trong các năm gần đây ngoài các bộ sưu tập ở Tàu và Nhật, có bốn bộ sưu tập chính được trưng bày: Vườn sưu tập

cây kiểng Bonsai Hoa Kỳ tại thủ đô Hoa Thịnh Đốn là quà tặng của Nhật cho Mỹ vào năm 1976, Vườn thực vật Brooklyn ở New York, Vườn thực vật Montréal ở Canada và Viện bảo tàng cây kiểng Bonsai ở Heileberg Đức đứng bậc nhất châu Âu gồm nhiều tác phẩm tuyệt vời.

4. TRIẾT LÝ BON SAI

1 Nguồn gốc Bonsai từ Tàu, nhưng lại phát triển huy hoàng ở Nhật nơi mà thẩm mỹ, triết lý và tôn giáo đã có từ lâu.

2 Shinto là tín ngưỡng của dân Nhật, mà tinh hoa là sự hòa hợp với thiên nhiên.

3 Triết lý Thiền với các khái niệm Wabi, Sabi, hợp với Kami làm thành bộ ba gây cảm hứng cho Bonsai.

Kami là thần linh, là tinh thần hoặc động lực bên trong của sự việc, phẩm vật, thiên nhiên cây cỏ...

Wabi là ý thức về hài hòa nội tâm, hạnh phúc và thỏa mãn, có thể trải qua bằng cách suy nghiệm về sự bao la của thiên nhiên. Wabi hàm chứa khái niệm về nhẩn nhục, từ tốn, khi phải đối đầu với thiên nhiên. Quan niệm chấp nhận thiên nhiên như thế không đặt con người là trung tâm mà chỉ được xem là một thành phần của vũ trụ.

Sabi là thú vui sở hữu, chăm sóc, yêu thương các sự vật đã được con người biến đổi, cũng như yêu thiên nhiên và sự trôi qua của thời gian, cũng tượng trưng cho sự giản dị, khắc khổ và tôn nghiêm.

Kyuzo Murata, một bậc thầy hàng đầu ở Nhật có nhiều năm giữ nhiệm vụ bảo trì bộ sưu tập Bonsai của Hoàng đế Nhật đã giải thích:

"Trong một thế giới sống vội vã, việc trồng cây Bonsai có thể dạy chúng ta rằng sự mất kiên nhẫn thường dẫn đến thất bại... Sự tạo ra một cây Bonsai là một cách nhắc nhở chúng ta rằng: thiên nhiên không phải là đầy tớ của con người..."

Bonsai có thể định nghĩa như là một sự hòa hợp giữa thiên nhiên và nghệ thuật ...

Mục đích của Bonsai là nhái lại thiên nhiên...

Bạn thử tưởng tượng mình đang ngắm cảnh... sau đó bạn nhắm mắt lại và suy nghiệm. Có thể bạn không nghĩ đến điều gì cả, nhưng đầu óc tâm hồn bạn tràn ngập một niềm vui sướng và hài lòng nào đó. Cảm giác đó chính là Wabi. Tôi tin chắc mục đích tối hậu của Bonsai là tạo ra cảm giác Wabi hoặc Sabi trong Bonsai. Tôi không có đủ kiến thức để giải thích cái tinh túy của Wabi hay Sabi nhưng tôi nghĩ là tinh túy của triết lý là tìm sự thật, đức hạnh và thẩm mỹ, mà những điều này đúng là tinh túy của Bon sai.

Cảm giác Wabi hay Sabi là cái gì gần như là khắc kỷ, kiên nhẫn, có thể dẫn ta đến Thiền của Phật giáo... Theo tôi, cảm giác ấy là tình yêu, yêu cây cỏ, yêu con người."

BONSAI TÀU

Xin thêm phần này để chúng ta thấy Bonsai Tàu có nhiều điểm khác với Bonsai Nhật cũng như Bonsai Nhật cũng có nhiều điểm khác với Bonsai VN và Tây phương.

Người Tàu đặc biệt thích bộ rễ phơi bày với gốc lớn u nần bề nát đầy hang hốc. Họ chú trọng tổng thể, chấm phá

hơn là chi ly đường nét, thích tự do phóng khoáng hơn là gò bó khuôn mẫu. Họ say mê thưởng ngoạn vẻ đẹp của núi non, vì vậy bên cạnh Bonsai còn có đá, phụ kiện và họ thành công với loại Bồn cảnh, Non Bộ.

Tóm lại, Bonsai xuất xứ ở Tàu, từ đời Tần, TK thứ Ba sau CN cách nay gần 1700 năm và phát triển hoàn thiện ở Nhật hơn 1000 năm qua nhiều thời đại. Có nhiều quan niệm tư tưởng, triết lý mang tính cách cao siêu huyền bí của Thần đạo, Thiền đạo... cho đến các quan niệm xem Bonsai là nghệ thuật của cái đẹp như tác giả H. Tomlinson, một nghệ nhân hàng đầu ở Âu châu hiện nay, nhưng theo tôi, cái cốt lõi của tinh thần Bonsai vẫn là nỗ lực muốn đưa con người gần lại với thiên nhiên, hòa hợp hòa đồng với thiên nhiên và yêu thương thiên nhiên như chính bản thân mình.

5. KẾT LUẬN

Trước khi tạo ra loài người có hình dạng giống mình, Thượng Đế đã tạo ra vũ trụ, thiên nhiên. Thiên nhiên cây cỏ là nguồn sống là người bạn thân thiết của con người, nếu con người không coi trọng, bảo vệ... để thiên nhiên biến mất thì trái đất sẽ là một bãi sa mạc của tử thần. Cũng chính vì vậy mà 2500 năm trước, Lão Tử lập thuyết vô vi, kêu gọi con người trở về với Đạo, với Thiên nhiên, vì Thiên nhiên là Bà Mẹ Yêu Thương của con người.

Nếu nền văn minh kỹ thuật và đô thị hóa đã ngăn cách con người với thiên nhiên, cũng như sự bận rộn căng thẳng trong cuộc sống hằng ngày đã làm cho con người ngày càng xa cách thiên nhiên, thì Bonsai chẳng khác gì một lời thiết tha kêu gọi con người hãy mau mau quay trở lại. Trở lại với Bonsai là trở lại với Thiên nhiên được thu nhỏ, nơi đó con người sẽ tìm lại được sự bình yên thanh thản cho tâm hồn, cũng như tìm lại được chính mình từ khởi thủy, đó là tình yêu vị tha mẫu nhiệm giữa người với người và giữa người với thiên nhiên.

Nếu một ngày nào bạn chợt nhận ra tâm hồn mình như sa mạc cằn khô không còn một bông hoa nào, không còn một chút màu xanh nào, thì bạn hãy nhanh chóng bẻ đôi ổ bánh mì mà bạn có, như câu ngạn ngữ của người Hindu sau đây:

"Nếu tôi có một ổ bánh, tôi sẽ bẻ một nửa cho người nghèo, còn nửa kia tôi bán đi để mua cho tâm hồn tôi một bông hoa huệ.

VINH HỒ

(Orlando, 14/10/2003)

Tài liệu tham khảo:

- Bonsai Toàn Thư, 1997 của Harry Tomlinson, do Phạm Minh biên dịch
- Kỹ Thuật Trồng Bonsai, 1998 của Ngọc Lan
- Kỹ Thuật Bonsai, 1999 của Lê Công Kiệt / Nguyễn Thiện Tịch
- Kỹ Thuật Trồng Bonsai, 1999 do Trần Văn Huân / Văn Tích Lượm biên dịch.